

Priestorové myslenie a interliterárny proces

LIBUŠA VAJDOVÁ

Primárnym cieľom nasledujúcich riadkov nebude rozobrať myslenie slovenského komparatistu Dionýza Ďurišina, ktorý je dnes vo svete už relatívne známy. Zámerom je upozorniť na dva javy, ktoré sa v posteriorite Ďurišinových prác viditeľne prejavujú: návratnosť výrazov, pojmov, konceptov, a dokonca aj argumentov v dejinách myslenia o literatúre, ktoré používal a ktoré možno dokumentovať aj v dnešnej literárnej vede, a na doteraz nie príliš zdôrazňovaný fenomén priestorovosti ako miesta pohybu literárnych fenoménov vo svete, ich súvislostí, miešania, splývania, hybridizácie a pohyblivého systému organizácie, na ktorý Ďurišin upozornil svojou koncepciou medziliterárnych spoločenských.

PARADOX GLOBALIZÁCIE, SVETOVEJ LITERATÚRY, KOMPARATISTIKY

Už celé desaťročia sa diskutuje o tom, čo všetko z *comparative literature* je mŕtve. A predsa sa do diskusií vracajú pojmy, ktoré sa v tejto oblasti používali v minulosti a ktoré by mali byť tiež neživé. Ako je to možné, čím to je? Ľudia zabúdajú alebo sa s niektorými pojmami nikdy nestretli? Zrejme aj jedno, aj druhé. Pôvodné pojmy totiž ostávajú v pozadí, a keď sa po čase znovu objavajú, ich význam je posunutý, takže sú často nezrozumiteľné. Nové skutočnosti pozmenili ich zmysel, no nie úplne, pretože vždy v sebe nesú časť pôvodného významu. Tento vnútorný rozpor vyvoláva diskusie aj o smrti a kríze komparatistiky, pretože rôzni odborníci a odborničky si pod týmto pojmom predstavujú rôzne veci. Dosvedčuje to aj paradoxná skutočnosť, že hlavnou charakteristikou posledného polstoročia v rozmýšľaní o literatúre je sled za sebou idúcich obrátov, ktoré jednoduchou predponou *post-* spravidla radikálne odmietajú to, čo bolo pred nimi, pričom každý *post*pojmem si uchováva veľkú časť obsahu pôvodného pojmu.

Aj s pojmom globalizácie sme sa donedávna stretávali na každom kroku. Z dôvodňovalo sa ním množstvo javov a napájali sa naň ďalšie, ako postštrukturalizmus, postkolonializmus, postmodernizmus, postmarxizmus, postglobalizmus alebo *counter* teórie. Postupne však nadšenie z globalizácie vyprchalo a pojem sa temer prestal používať. Nie však úplne, ako sa dozvedáme napríklad od Amy J. Elias a Christiana Morara v úvodnej štúdii knihy *The planetary turn* (Planetárny obrat, 2015), kde naznačujú, že globalizácia nie je na konci svojej cesty: „V podobnom duchu sa usilujú

zdôrazniť nedávne udalosti vedúce ku kvalitatívne novej globalizácii 21. storočia aj hlasy z oblasti literárnej kritiky, globalizačných štúdií a príbuzných disciplín. Napríklad v kultúrnych dejinách a v antropológii mnohí považujú zbúranie Berlínskeho múru za predel v príbehu globalizácie“ (2015, xiv).

Poklesol aj záujem o pojem svetová literatúra, ale po desaťročiach jeho spochybňovania z konca 20. storočia sa opäť objavil. Signálom návratu sú už invokácie Goetheho a obligátneho Marxa, ktoré figurujú v úvodoch kníh, ako to dosvedčuje americký komparatista David Damrosch, ktorý operuje s pojmom svetová literatúra ďalej a používa ho nielen pri vymedzovaní disciplíny, ale aj ako názov inštitúcie, školy či periodika. Pojem sa vrátil dokonca aj do názvov kníh, konkrétne do titulu jeho knihy *What is World Literature?* (2003). Rumunská komparatistka Monica Spiridon sa vo svojej štúdií „Le comparatisme contemporain et les défis du village global“ (Súčasná komparatistika a výzvy globálnej dediny, 2014, 45 – 53) tiež zaoberá pojmom svetovej literatúry, ale odmieta pokračovať v Damroschovom eliptickom a polycentrickom chápaní tohto javu. Komparatívny výskum literatúry má podľa nej aj iné možnosti: porovnávať literárne javy formou interpretačných a semiotických analýz fikcie, narácie a žánru. Svoj postup nazýva transgresívnym (naprieč kultúrami, dejinami a médiami).

Iné riešenie problémov spojených s pojmom svetovej literatúry priniesol belgický komparatista Theo D’haen, ktorý sa v štúdií „Capitalizing (on) World Literature“ (Navyšovanie kapitálu (na) svetovej literatúry/e, 2014, 11 – 25) vyhol globalizmu a vrátil sa do dejín literatúry, aby na základe pojmu uzol, známeho z prác Armanda Gnisciho a Dionýza Ďurišina *Il Mediterraneo: Una rete interletteraria* (Stredomorie. Medziliterárna sieť, 2000) a Marcela Cornisa-Popa a Johna Neubauera *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries* (Dejiny literárnych kultúr strednej a východnej Európy: Spojenia a rozpojenia v 19. a 20. storočí, 2004, 2006, 2007, 2010), postavil štúdiu o kultúrnych centrách v malých a necentrálnych krajinách Európy, ako Transylvánia, Nemecko a Belgicko 19. storočia. Ako protiklad voči nim postavil kultúrne centrá vo Francúzsku a Anglicku. Jeho štúdiá vychádza z priestorového hľadiska, čím vracia do dejín tie oblasti Európy, ktoré fakticky z európskeho priestoru vypadli (Transylvánia, t. j. Sedmohradsko ako súčasť Rumunska a Maďarska). Problematiku pojmu a predstáv svetovej literatúry rozoberal aj slovenský teoretik, komparatista Dionýz Ďurišin. Jeho práce vyvolali ohlas v odborných kruhoch v Číne, Indii, Japonsku a pod., ale pre odbornú verejnosť zo západnej Európy alebo z USA ostali napriek viacerým prekladom do cudzích jazykov a medzinárodným prezentáciám neviditeľné.¹ Preto sa netreba čudovať, že Ďurišinovu knihu *Čo je svetová literatúra?* z roku 1992 si nevšimol ani spomínaný americký komparatista David Damrosch a v roku 2003 pokojne vydal vlastnú prácu o svetovej literatúre pod rovnakým názvom *What is World Literature?* No nielen to. Keď som sa na 20. medzinárodnom kongrese AILC v Paríži roku 2013 po prednáške o pojme svetovej literatúry Thea D’haena spýtala, prečo v nej Ďurišina nespomenul, či ho nepozná, odvetil mi, že pozná, ale len málo, a že svoje dejiny pojmu začínal od roku 2000. Čiže ako prvá sa v jeho výklade celkom náhodou ocitla kniha Davida Damroscha

What is World Literature? z roku 2003, ktorá zhodou okolností vyšla o 11 rokov neskôr ako Ďurišinova rovnomenná publikácia. Vo svetovej hierarchii však figuruje na prvom mieste.

Ďurišinove práce si však všimol rumunský literárny teoretik Andrei Terian, ktorý vo svojej monografii *Critica de export: teorii, contexte, ideologii* (Kritika na export: teórie, kontexty, ideológie, 2013a, 43 – 44) porovnal jeho koncepciu komparatistiky s prácou Earla Minera *Comparative Poetics: An Intercultural Essay on Theories of Literature* (Komparatívna poetika: Interkultúrna esej o teóriách literatúry, 1990, 5). Všimol si, že obaja autori kritizovali dôraz na vnútroliterárne, ba možno vnútronacionálne porovnávanie v tradičnej európskej komparatistike, pričom Ďurišin ho navrhol nahradiť tzv. teóriou medziliterárneho procesu.² Terianovým zdrojom pri štúdiu Ďurišina bol, okrem iného, aj pobyt na univerzite v Santiagu di Compostella, kde mal možnosť študovať a písať na pracovisku Césara Domíngueza, ktorý na Ďurišinove termíny upozornil vo viacerých štúdiách (Domínguez 2010, 2011, 2012, 2015), pričom vysvetlil ich funkciu v komparatistike a pripomenul ich aj pri výklade priestorového štúdia literatúr (Domínguez 2010, 53 – 132). Terianova monografia bola dobre prijatá a už prvé recenzie mená Domínguez a Ďurišin vyzdvihli. Terian je rozhladený literárny vedec mladšej generácie, azda preto ho menej zaujímali relikty marxizmu v Ďurišinových textoch ako možnosti jeho systematiky.

Ďurišinovu prácu dostala do skutočnej medzinárodnej diskusie po prvý raz práve známa štúdia „Dionýz Ďurišin and a Systemic Theory of World Literature“ (2012, 99 – 107) Césara Domíngueza, ktorý nazval prácu slovenského komparatistu „systémovou teóriou svetovej literatúry“. Domínguezov dôraz na systémovosť bol zámerný. Navzdory tomu, že v slovenskom kontexte je Ďurišin známy, Domínguez vyzdvihol niečo, čo slovenská odborná obec odsúva ako rezíduum štrukturalizmu – systémový charakter Ďurišinovej teórie. Málokto zo slovenských literárnych vedcov dnes tvrdí, že Ďurišin postavil svoju koncepciu literatúry ako systém, hoci pôvodne to bol jeden z bežných prívlastkov jeho prác. Po rozpade štrukturalizmu však pojem systém zmizol, akoby sa zaň literárne štúdiá hanbili. Lenže, ako sa zdá, aj v tomto prípade sa niektoré pojmy vracajú. Významnou podporou v systémovom uvažovaní bola pre Ďurišina napríklad teória polysystémov Itamara Evena-Zohara, o ktorej mal informácie už v jej začiatkoch, keď vyšla prvá verzia v *Poetics Today* roku 1979. S výnimkou translatológie (I. Even-Zohar, J. Tyňanov, G. Toury)³ sa ňou odborná verejnosť veľmi nezaoberala, no v súčasnosti sa takmer masívne vracia do diskusií. Návrat systému a polysystémovej teórie a s nimi aj mena Itamar Even-Zohar je tiež formou akéhosi *post*. Ďurišinov systémový prístup mal totiž v epistemologickom zmysle zastúpiť štrukturalizmus, ktorý v 70. a 80. rokoch 20. storočia nebolo politicky prijateľné používať ani v krajine, kde štrukturalizmus vznikol (Pražský lingvistický krúžok, Roman Jakobson, Jan Mukařovský, Felix Vodička, Mikuláš Bakoš, Anton Popovič). Pojem systém sa dostal do humanitných disciplín z teórie hier, ktorá sa v tom čase využívala aj v socialistických režimoch vo výskume informatiky, prognostiky a (vtedajšej) umelej inteligencie,⁴ takže mohol byť prijateľný. Jej konkrétne využitie znovuobjavil vo svojom makrosystéme aj Immanuel Wallerstein.

SYSTEMATIKA A KRITICKÉ MYSLENIE

Systematickosť sa v Ďurišinovej teórii prejavila napríklad v tom, že národné a cudzie literatúry chápal ako jeden celok, systém, v ktorom sa naprieč jazykovým, etnickým, náboženským a štátnym útvarom rôznej veľkosti odohráva živé, premenlivé dianie a v ktorom sa jednotlivé zložky navzájom dopĺňajú, preplietajú, splývajú alebo sa od seba dištancujú.⁵ Bolo to úplne odlišné chápanie literatúr od toho, čo prevládalo v danom čase vo francúzskej *littérature comparée*. Jeho kritický postoj voči tejto škole sa prejavil ešte v 70. rokoch 20. storočia, keď francúzsku dobovú komparatistiku nazval starou, tradičnou komparatistikou. Súčasná literárna veda často dáva Ďurišinove práce do súvislosti s dobovou koncepciou komparovania v Európe, ktorá sa nedokázala zbaviť binárneho prístupu pri štúdiu rôznych literatúr (definovaných ako národné) ani genetického zdôvodňovania a hľadania kontaktov.⁶ Podobné hodnotenia iba dokazujú neznalosť jeho práce. Heslo „comparaison n'est pas raison“ vyvolalo diskusie, ale aj plané debaty, či možno porovnávať dve diela zo vzdialených kontinentov alebo zo vzdialených epoch, keďže sa nemohli dostať do kontaktu a ani sa nemohli „rozvinúť“ z rovnakých koreňov. Ďurišin po čase hľadanie kontaktov a genetických súvislostí medzi dielami z rôznych literatúr úplne odmietol a nazval tento postup ironicky kontaktológiou. Nebál sa však prehodnotiť ani vlastné pojmy a metódy. Tak napríklad spochybnil aj výskum typologických súvislostí, ktorý sám zaviedol, napriek tomu, že sa dlho tešil uznaniu a v komparatistike sa bežne používal.

Prejavom Ďurišinovho chápania literatúry bolo aj to, že sa postavil proti pojmu vplyv, ktorý patrí k tým zázračným slovíčkam vracajúcim sa opäť a opäť po desaťročia. Podľa Ďurišina vzťahy medzi literárnymi dielami nie sú mechanické, ale systémové, takže nevznikajú v dôsledku jednoduchých výpočítok. Každý autor umeleckého diela je pri výbere podnetov aktívny, potom ich prepracuje, a to platí aj vtedy, ak jeho výtvor pôsobí ako opis alebo plagiát (Borges 1989, 35 – 44). V literárnom diele nejde o mechanický prenos či transfer obrazov, podnetov, estetických a iných informácií či reálnych faktov, ako výraz transfer⁷ naznačuje, ale o ich spracovanie individuálnym a tvorivým prístupom autora (prekladateľa, čitateľa), čiže o zmenu. Podľa Ďurišina si každý autor novú informáciu z cudzieho diela nielen vyberie, ale automaticky interpretuje a prepracováva vlastným kódom literárnosti, lingvistických úzov, umeleckých zámerov a schopností. V pojme vplyv však jasne cítiť dôraz kladený na genetické závislosti vzniku literárneho diela, teda na tzv. korene, ktoré umožňujú jednoducho vysvetliť vnútorne zložitú komplexnú procesy prebiehajúce pri tvorbe literárneho diela prostým vyhlásením, že istý literárny jav je dôsledok vplyvu. Ďurišin si uvedomil nebezpečenstvo týchto povrchných, ale elegantných a príťažlivých riešení v úvahách o zložitých a ťažko postihnuteľných javoch. Tu nešlo o úzkosť z vplyvu ani o strach z predchodcov, ale o poznanie, že literárne dielo vzniká vždy ako tvorivé pretváranie podnetov z najrôznejších oblastí vrátane literatúry. Tvorivosti prikladal významnú úlohu a vnímal ju v rôznych podobách – ako kreativnosť výberu diela z cudzej literatúry, kreativnosť jeho chápania, kreativnosť jeho spracovania a prekladu, včleňovania inonárodných diel do celku prijímajúcej literatúry podľa potrieb – *needs*, čo je opäť pojem, ktorý sa do dnešných úvah vracia. V knihe *O literárnych druhoch: sloh, druh, preklad* (1976, 127 – 129) Ďurišin píše o preklade ako o prejave druhotného modelu-

júceho systému,⁸ ako ho sformuloval Jurij M. Lotman v diele *Struktúra chudožestvenného texta* (1970; *Štruktúra umeleckého textu*, 1990). Ďurišin ho čítal onedlho po vyjdení a z neho odvodil tvrdenie, že umelecký preklad vzniká tvorivou (kreačnou) činnosťou prekladateľa, ktorá má najbližšie k metakreačnej činnosti autora. Jeho v súčasnosti všeobecne uznávané poznanie (prekladateľ ako autor) bolo pochopené až oveľa neskôr, keď sa do povedomia západoeurópskej literárnej vedy dostali Bachtinove pojmy metakreácie a dialogickosti. Je preto paradoxné, že pojem vplyv sa stále vracia, hoci jeho zmysel poprela aj idea intertextuality, ktorú ešte v 60. rokoch sformulovala vo francúzskej „novej“ literárnej vede semiotička bulharského pôvodu – čo vôbec nebolo náhodné – Julia Kristeva. Pojem vplyvu spochybnil aj Lubomír Doležel (2003, 197) a pozoruhodné sú najmä príklady, ktoré uvádza vo svojich esejach Jorge Luis Borges (1989) a ďalší.

Výrazom systémového chápania literatúr sú Ďurišinove pojmy ako medziliterárnosť (*interliterarity*), medziliterárne vzťahy (*interliterary relations*), ktoré vyjadrujú spôsob koexistencie rôznych literatúr, sformulovaný v pojme medziliterárny proces.⁹ Hoci Ďurišin vychádzal z národnej literatúry, vždy v nej vnímal aj prítomnosť iných (cudzích) literatúr v podobe prekladov, kultúrnych obrazov a medzinárodných kánonov. Ostro vnímal aj kvalitu inakosti (*otherness, alterity*). Dôkazom je aj jeho formulácia recepčného procesu „zdomácnenie inonárodného diela [...] v inoliterárnom systéme“ (1992, 184) v knihe *Čo je svetová literatúra?*, ktorá rozširuje inakosť z inonárodného diela (diela z cudzej literatúry) na inoliterárny systém (*otherliterary system*), čiže na inú (odlišnú, cudziu) prijímajúcu literatúru.¹⁰ Kvalita inakosti nebola v literárnej vede ešte tak pregnantne definovaná, ako ju postavili Emmanuel Levinas, Maurice Merleau Ponty a neskôr Jean Baudrillard, Gayatri Chakravorty Spivak a ďalší. Ďurišin s ňou prišiel koncom 70. rokov 20. storočia, pretože si všimol zmeny, ku ktorým dochádzalo v národných literatúrach v procese prijímania cudzích literárnych diel (napr. pri prekladaní), a špecifické miesto, ktoré tieto prijaté (preložené, recenzované) diela z odlišných literatúr dostali v novom prostredí. Tento komplexný pohyb nazval medziliterárny proces a považoval ho za podstatu fungovania celej svetovej literatúry. Dnes by sme ho mohli nazvať transliterárny alebo polyliterárny proces. Podstata je však rovnaká – koexistencia literatúr vo svete a ich vzájomné prenikanie, nech už sú ich podoby akékoľvek.

MEDZILITERÁRNE SPOLOČENSTVÁ V MINULOSTI A ICH VÝZNAM DNES

Zdá sa, že Ďurišin chápal porovnávací výskum literatúr oveľa otvorenejšie než dobový komparatistický úzus vo Francúzsku (René Étiemble) a v USA (René Wellek), ktorý popisoval a triedil jednotlivé literárne javy ako smery a poetiky. Ešte v 70. a 80. rokoch 20. storočia vniesol do výskumu konkrétnu existenciu literatúr v bi- a trilingválnom prostredí s viacerými kultúrami, pojmy ako medziliterárnosť (*interliterarity*) a inoliterárnosť (*otherliterarity*) a pojmy poetiky namiesto kontaktov či typologických zhôd. Je zaujímavé, že aj tie sa náhle opäť objavili v prácach komparatistov v novom miléniu (Franco Moretti, Emily Apter). Jeho práce nie sú dnes už úplne neznáme – spomínali sme štúdiu Césara Domíngueza v *Routledge*

Companion to World Literature (2011) alebo ďalšiu štúdiu, ktorá podrobne mapuje Ďurišinovo myslenie v knihe *Introducing Comparative Literature: New Trends and Applications* (Úvod do komparatistiky: Nové trendy a aplikácie, 2015) a ďalšie práce indických (ale aj európskych) autorov a autoriek. V nich sa jeho systematika ocitá pod drobnohľadom, takže z literárnohistorickej perspektívy je zrejmé, že veľká časť jeho pojmov sa do diskusií o komparatistike a svetovej literatúre v súčasnosti vracia. Medzi ne patrí aj pojem medziliterárne spoločenstvo.

Význam pojmu spoločenstvo, komunita, *community*, je variabilný v závislosti od kontextu, na ktorý sa vzťahuje, ale má aj spoločné črty. Tou základnou je viacstranná dialogickosť alebo komunikácia, ďalej vnútorná súdržnosť a súčasne premenlivosť. Prečo sa tento pojem teší záujmu aj dnes? Pretože zachycuje zoskupovanie národných, národnostných, ale aj etnických jednotiek vrátane ich literárnej, jazykovej, kultúrnej a náboženskej orientácie do väčších združení, takže v dnešnej situácii územných zmien, presunov obyvateľstva (migračných pohybov) medzi krajinami a kontinentmi a tiež reteritorializácie rôznych štátnych celkov do združení ako EÚ sa stáva veľmi aktuálnym. Návrat k pojmu spoločenstvá prebieha aj v rovinách bežného života, napríklad inkluzívne spoločenstvá sociálneho a kultúrneho typu. Inkluzívnosť sa môže uplatniť aj pri štúdiu literatúry, ako to dokladá práca Francý Sinopoli na Univerzite La Sapienza v Ríme,¹¹ kde existuje silná tradícia súvislostného komparatívneho bádania, ktorú založil ešte Armando Gnisci. Oživuje sa aj pojem medziliterárnych spoločenstiev, ktoré sa týkajú koexistencie literatúr v podobe literárnych diel, spisovateľov, prekladateľov, čitateľov, vydavateľov a všetkých tých, ktorí zasahujú do formovania spoločenstiev v každej rovine literatúr istého okruhu, národnej či etnickej identity, až po svetovú literatúru. Na tomto základe sa stretli Armando Gnisci a Dionýz Ďurišin, keď vydali spoločnú publikáciu *Il Mediterraneo. Una retta interletteraria* spomínanú vyššie. Obaja autori ešte v minulom storočí identifikovali a skúmali tie podoby medziliterárnosti, k oživeniu ktorých v súčasnosti prispeli aktuálne problémy (migrácia, ekonomická, kultúrna a jazyková transgresia, etnické presuny).

Ďurišin začal študovať pojem spoločenstiev v prvej polovici 80. rokov 20. storočia a vzhľadom na to, že skúmal prejavy cudzích literatúr v rôznych štátnych celkoch, nazval ich medziliterárne spoločenstvá (*interliterary communities*). Bol to podobný postup, aký vypracoval Benedict Anderson v knihe na tému možných (imaginovaných i realizovaných) spoločenstiev národov a štátov *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1983; čes. *Představy společenství: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, 2006). Hoci v tom čase mal výraz spoločenstvo užší význam a rozumeli sa pod ním najmä malé skupiny obyvateľstva s rovnakými sociálnymi alebo religióznymi záujmami, obaja autori, Ďurišin a Anderson, ho použili na označenie väčších celkov, prvý v literatúre a druhý v dejinách národných hnutí. Obaja autori stavali na rôznorodosti a zmenách vzťahov v čase. Hlavný rozdiel bol v tom, že Anderson sledoval nacionalistické hnutia na Ďalekom východe a vzťahy medzi národnými (prípadne národno-štátnymi) celkami, takže spoločenstvo koncipoval na základe národných identitárnych diskurzov, čiže sebaobrazov, ktoré zasahovali do vytvárania predstáv o iných a viedli k spájaniu do celkov s vlastnými záujmami. Ďurišin sledoval charakter vnútorných interakcií

v skupine literatúr na základe ich jazykovo-literárnych daností, geografických a kultúrno-politických determinantov, a súčasne sledoval konštrukciu rôznym spôsobom diferencovaných, viac či menej súdržných kultúrnych celkov. Odlišný bol aj názov – Anderson zdôrazňoval pojem imaginovaný, predstavovaný (*imagined communities*), Ďurišin pojem medziliterárny (*interliterary communities*). Výsledky svojho štúdia a svojho tímu potom vydával od konca 80. rokov v sérii dvojjazyčných prác pod titulom *Osobitné medziliterárne spoločenstvá I – VI / Les communautés interlittéraires spécifiques I – VI* (1987 – 1993).¹²

Medziliterárne spoločenstvá predstavujú jednu z podôb existencie svetovej literatúry. Ide o historicky sformované premenlivé celky, ktoré sú na jednej strane vnútorné rôznorodé (rôzne jazyky, etniká, konfesie, kultúry), no na druhej strane úzko previazané (tradičné vzťahy, historické funkcie, politické väzby). V týchto celkoch prevláda bilingvizmus až polylingvizmus, vďaka čomu sú mono-, bi- až polyliterárne. To znamená, že v nich koexistujú (a vyvíjajú sa) jazykovo a kultúrne odlišné literatúry, ktoré nadväzujú vzťahy vo vnútri spoločného celku, ale súčasne sa obracajú aj k svojim materským literatúram, ktoré často ostali v inom politickom alebo kultúrnom celku, väčšinou susednom, čiže mimo územia spoločenstva. Hlavnými črtami medziliterárnych spoločenstiev sú viacsmerná dialogickosť, vnútorná súdržnosť, ktorá spoločenstvo udržuje, komunikácia ponad konvenčné hranice štátov a súčasne, najmä v istých obdobiach a kontextoch, aj premenlivosť a vnútorné rozpory. Medziliterárne spoločenstvá môžu mať rôzne formy – nielen štandardné a špecifické, ale aj iné, podľa okolností vzniku. Jedným z nich bolo aj medziliterárne spoločenstvo socialistických literatúr, ktoré vzniklo v dôsledku ideologického uzavretia do bloku tzv. socialistických krajín (východný blok v Európe, 1948 – 1989), kde intenzívne styky medzi literatúrami prebiehali pod tlakom ideovej blízkosti. Základom všetkých medziliterárnych spoločenstiev je však koexistencia a prepojenie jazykov, dejín literatúr, literárnych diel, spisovateľov, prekladateľov, čitateľov a všetkých, ktorí v tejto oblasti pôsobia, na každej úrovni od literatúr istého okruhu, národnej či etnickej identity až po svetovú literatúru.

Pojem medziliterárne spoločenstvo nevznikol náhodou. Vychádzal z reality literárneho diania v prostredí typickom pre mnohonárodnostné, jazykovo a konfesionálne zmiešané územia strednej a juhovýchodnej Európy. Reflektoval konkrétne vzťahy medzi literatúrami a kultúrami v oblastiach, kde veľké štátne celky historicky zaberali široké územia, na ktorých žili obyvatelia rôznych etník, národností, jazykov, kultúrnych tradícií a náboženstiev. Okrem toho v tejto časti Európy dochádzalo k pohybu, ktoré poznáme dnes ako migráciu – k hromadným presunom obyvateľstva na iné územia napríklad z hospodárskych a ekonomických príčin. Časom sa tak v strede Európy vytvorilo vo zvislom páse od severu k juhu pestrofarebné pásmo rôznych jazykových a kultúrnych regiónov alebo menších zón, ktoré zahŕňalo pomerne veľké územia, patriace buď do Rakúsko-Uhorska (dnešné Rakúsko, Česko, Slovensko, Maďarsko a časti priľahlých štátov, ako Srbsko, Chorvátsko, Slovinsko, Rumunsko, Ukrajina, na severe časti Poľska a na juhu časti Talianska), alebo do Turecka, prípadne do Ruska. To platilo celé stáročia až do začiatku 20. storočia. O tomto území v strede Európy sa príliš nehovorilo, hoci celý rad vzdelancov a umel-

cov európskeho významu pochádzal práve z neho. Pre dvojpólové videnie Európy medzi Východom a Západom predstavovalo niečo „medzi“, *in between*, neidentifikovateľné (aj vďaka rôznorodosti), a tým aj neznáme a možno podozrivé – brucho Európy alebo *no man's land*. Samozrejme, zo širšieho, svetového hľadiska to nebol jediný prípad. Výrazné príklady medziliterárnych spoločenstiev nájdeme aj inde – zoskupenie anglofónnych literatúr v celku Commonwealthu vrátane literatúr Indie, Austrálie, ďalej celok slovanských literatúr, literatúry pobaltských alebo balkánskych štátov, iberských etník a jazykov a ich štátov v Európe a v Latinskej Amerike¹³ a pod. Práve štúdie o týchto konkrétnych prípadoch, ktoré napísali literárni historici na Slovensku, v Čechách, Srbsku, Chorvátsku, Slovinsku a pod., vychádzali celé roky vo vyššie spomenutých zborníkoch medziliterárnych spoločenstiev v dvojazyčnom vydaní. Prístup, ktorý v nich vidíme, sa radikálne odlišoval od postupov komparatistiek a komparatistov v západnej Európe, prípadne v USA, ktorí vychádzali z národných literatúr a presahy vnímali len ako vplyvy. Bol to iný prístup, bližší dnešnej dynamickej a premenlivej situácii vo svete, pretože sa mohol rozvinúť práve v prostredí, ktoré bolo prirodzene bi- a multilingválne a polykultúrne, ako to vyjadruje Bachtinov koncept dialogickosti a polyfónnosti.

Dnešné pramene citujú tieto príklady s ironickým nadhľadom, ako *out of date*. Prirodzene, pretože od čias, keď táto predstava vznikla, sa odohrali v politickom živote i v myslení ľudí na svete mnohé zmeny. Prebehol proces dekolonizácie a globalizácie, proces rozpadu východného bloku v Európe, literárna veda sa začala zaoberať literatúrami vo vzdialených končinách nielen z hľadiska európskych predstáv, nastali masívne migračné pohyby a mnohé ďalšie. Neplatí však predstava medziliterárnych spoločenstiev aj v prípade týchto neskorších dejov? Neplatí to aj dnes, keď pri štúdiu literatúry v Európe a v Latinskej Amerike treba brať do úvahy faktory, ako príbuznosť medzi jazykmi Pyrenejského polostrova v Európe a na iných kontinentoch alebo funkcia angličtiny v mnohonárodnostnom a multilingválnom celku Indie? A neplatia tieto vzťahy aj v súčasnosti, keď sa štátne celky, ako Španielsko, Juhoslávia, Rusko alebo Československo, rozpadajú a vzápätí spájajú do EÚ? Dnes, keď sa angličtina stáva vo svete takmer povinnou ako *lingua franca*? Alebo žeby proces dekolonizácie odbúral všetky negatívne javy a následky, takže moc centier už neplatí? Dalo by sa povedať, že práve dnes sa ukazuje aktuálnosť a relevantnosť pojmu spoločenstvá, pretože kým doposiaľ sa považovali len za kategóriu v systematike pre východnú Európu, odrazu sa vynárajú pred očami odborníkov a odborníkov na literatúru (historikov, sociológov, literárnych vedcov, komparatistov; pozri bibliografiu diel) ich nové podoby vo všetkých častiach sveta. Na tento aspekt upozorňuje aj César Domínguez v štúdiu „Literary Geography and Comparative Literature“ (Literárna geografia a komparatistika, 2011), kde konštatuje nielen jazykovú rôznorodosť v štátoch, považovaných za typicky jednoliate a monolingválne celky, pričom uvažuje podobným spôsobom ako slovenské štúdie o medziliterárnych spoločenstvách:

prípady národných štátov, ako Belgicko, Kanada alebo Švajčiarsko, v ktorých sa vytvorila binárna situácia v literatúre. Hoci diskusia o biliterárnej povahe týchto krajín nie je presná (v prípade Kanady musíme vziať do úvahy okrem angličtiny a francúzštiny aj literatúry v jazykoch pôvodných národov na tomto území a prisťahovaleckú literatúru; v Belgicku

treba okrem literatúry vo francúzskom a flámskom jazyku uvažovať aj o nemeckojazyčnej literatúre). Domnievam sa, že je užitočné zhromaždiť konkrétne lingvistické údaje, ktoré by okolo myšlienky literárnej geografie vyvolali kritickú reflexiu. Podľa údajov, ktoré získal Juan Carlos Moreno Cabrera, sa na území štátu Papua Nová Guinea hovorí 809 jazykmi, v Indonézii 672, v Mexiku 241, v USA 177, v Číne 102, v Etiópii 120. A to je iba niekoľko reprezentatívnych príkladov. Ak prijmem zásadu, že každý jazyk je schopný vytvoriť diskurzívnu entitu, ktorú možno považovať za literatúru, je zrejmé, že politická mapa prináša neuspokojivé a nepresné znázornenie globálnej literárnej skutočnosti, zatiaľ čo jazyková mapa by nám mohla poskytnúť oveľa presnejšiu predstavu, hoci by sa dala pri štúdiu literatúr len ťažko obsiahnuť (3; prel. L. V.).

MEDZILITERÁRNE SPOLOČENSTVÁ AKO PRIESTORY SVETOVEJ LITERATÚRY

Spoločenstvá sa v súčasnosti znovu vracajú do úvah aj z úplne odlišných dôvodov. V podobe politických a hospodárskych jednotiek ich obnovil Immanuel Wallerstein, marxisticky orientovaný historik, sociológ a ekonóm, vo svojej makro-systémovej koncepcii, ktorá sa rozšírila aj do skúmania kultúry. Wallerstein sleduje pohyb kapitálu naprieč hranicami a na jeho pohybe modeluje globálnu organizáciu sveta, z ktorej usudzuje, že prvkami svetového systému už nemôžu byť národné jednotky, ale väčšie celky, ako regióny a svetadiely. V dôsledku ekonomických nerovností národné jazyky prestávajú hrať úlohu, pričom na miesto komunikačného prostriedku (vehikla) prenikol globálny jazyk, ktorým je angličtina. Môže byť toto nové rozdelenie paralelou veľkých medziliterárnych spoločenstiev multilingválneho charakteru? Ak si uvedomíme, že v jednom štáte sa používa viacero jazykov, že týmito jazykmi sa hovorí pred i za hranicami štátov, pretože svet sa otvoril pohybu osôb vo forme exilu alebo migrácií veľkých rôznorejazyčných skupín, musíme pripustiť, že celky, ako väčšie geografické oblasti, by mohli byť vnútorne i vonkajškovo rôznorodým kultúrnym (nielen ekonomickým) spoločenstvom. Je pravdou, že vstup moderných technológií, ekonomické závislosti a jeden komunikačný jazyk tieto celky zjednocujú a zbavujú rozdielov. Na druhej strane však tento prístup obnovil tradičné formy dvojpolovosti (centrum – periférie), ktorých binárny ráz sa nedá zmierniť naivným ústupkom k semiperiférii. Okrem toho v oblastiach nových celkov (v exile) vznikajú aj nové jazyky a nové kultúry často hybridného charakteru. Čiže ak je každý jazyk schopný vytvoriť diskurzívnu entitu, ktorú možno nazvať literatúrou, ako píše César Domínguez (2011), tak sa pôvodné štátne a neštátne útvary rozkladajú na časti, ktoré môžu presiahnuť hranice do širších oblastí, čím utvoria odlišné celky, resp. spoločenstvá.

Americký politický geograf John Agnew, ktorý študuje priestorové súvislosti politických a mediálnych vzťahov, upozorňuje, že národné dejiny majú sklon zobrazovať vlastné štáty ako uzatvorené entity navždy uzamknuté do vlastných hraníc. Podľa neho ide o teritoriálnu pascu, ktorá obmedzuje videnie človeka a falzifikuje politické a kultúrne javy (1994, 53 – 80). Medziliterárne spoločenstvá postihujú kultúrne a jazykové presahy na seba navrstvených populácií, ktoré prestupujú naprieč politickými hranicami. Agnew tvrdí, že fenomén reteritorializácie treba pri štúdiu dejín a kultúry brať do úvahy vždy, pretože to je jav, ku ktorému dochádza trvalo, dokonca aj v dlho-

dobo centralizovaných štátoch. Dalo by sa povedať, že práve dnes sa ukazuje relevantnosť pojmu spoločenstvá. V kontexte dobre definovaných a ohraňovaných národných štátov, ktoré dosiahli jazykové a konfesionálne zjednotenie už v priebehu 16. storočia, ako Francúzsko, by prístup sledujúci prelínanie a vnútornú diferencovanosť literatúr, jazykovú, kultúrnu, konfesionálnu a mentálnu mnohorakosť v priestore vo vnútri a mimo národného štátu zrejme nevznikol. Až teraz, pod tlakom migračných pohybov, dochádza k istej diferenciacii štúdia literatúr aj v centralizovaných a „mononárodných“ štátoch (aké vlastne neexistujú).

To dokazuje, akým dôležitým faktorom vo formulovaní podôb svetovej literatúry je priestor. Cieľom na Slovensku rozvinutej koncepcie svetovej literatúry nie je demonštrovať, akým spôsobom literárne diela opisujú rôzne priestory a ich geografické a kultúrne špecifiká ani ako pôsobia (sú recipované) určité literárne diela v odlišných sociálnych (kultúrnych, geografických) priestoroch. Jej zámerom je sledovať komunikáciu literatúr, sledovať stratégiu tvorcov a prekladateľov pri šírení a interpretáciách literárnych diel v geografickom, politickom, humánnom, čiže kultúrnom priestore, v ktorom sa literatúry vo svete približujú a vzdalujú, objavujú svoje vzťahy a vytvárajú nové zoskupenia. Tým, že slovenská komparatistika rozšírila pohľad na literatúry o fenomén medziliterárnych spoločenstiev, upozornila na to, že svetová literatúra nie je výberom z diel či autorov, ba nie sú to ani závislosti medzi dielami, ale je to priestor, v ktorom sa literárne diela a ich tvorcovia premiestňujú fyzicky i ako informačné entity naprieč oblasťami s odlišným charakterom bez ohľadu na hranice národných literatúr a v závislosti od svojich kvalít – jazykových, kultúrnych (etnikum, náboženstvo, mentalita, tradície, ekonomické možnosti atď.), literárnych (žánre, druhy, formy, tvary, idey) a politických (formy moci či nátlaku vo vnútri a mimo spoločenstiev). Je to priestor, ktorý stále mení tvar, zloženie, vnútorné vzťahy, čiže má nodálny, resp. rizomatický charakter, ako píše Vilashini Cooppan v štúdiu „Codes for World Literature: Network Theory and the Field Imaginary“ (Kódy pre svetovú literatúru: Teória sietí a imaginácia poľa, 2013).

LITERATÚRY V PRIESTORE

Priestor sa v štúdiu literatúr a kultúr reflektoval vždy. Literárna geografia, čiže skúmanie podoby a významu miesta, typu krajiny a jej osídlenia alebo prostredia mesta, kaviarní a salónov, kde literatúra vzniká, sa stala jednou zo súčastí humánnej a širšie kultúrnej geografie. Po tom, čo sa uvoľnili perspektívy, ktoré odhalil v literárnej vede priestorový obrat,¹⁴ začali sa vyjasňovať ďalšie prístupy. Napríklad Sheila Hones vo svojej štúdiu „Literary Geography and Spatial Literary Studies“ (Literárna geografia a priestorové literárne štúdiá, 2018) vidí rozdiel medzi literárnou geografiou a priestorovým štúdiom literatúry v tom, že v prvom prípade sa kladie dôraz na geografické danosti literatúr, veľmi často spojené so sociálnymi štúdiami, zatiaľ čo v druhom prípade spočíva centrum záujmu v literárnej analýze samotných diel. Zaujímavú argumentáciu týkajúcu sa rôznych prístupov k priestoru prináša zborník prác *The Routledge Handbook of Literature and Space* (R. sprievodca literatúrou a priestorom, 2017), ktorý pripravil Robert T. Tally Jr. Novšie trendy literárnej vedy ustupujú od výlučne temporálneho videnia literárneho diania a podrobujú hľadisku priestoro-

vosti aj dejiny, ako píše Fernando Cabo Aseguinolaza (2011, 8 – 9). Nová terminológia pokrýva aj čas, aj priestor – *deep time, long space*. Na literárnu geografiu sa odvolávajú aj komparatisti, podľa ktorých patrí medzi nástroje dekonštrukcie národných literatúr s cieľom reteritorializácie do systému svetovej literatúry. Cabo Aseguinolaza rozoberá fenomén priestorového obratu z hľadiska dejín literatúry i komparatistiky v rôznych obdobiach (Braudel 1949, Greenblatt 2002, Étiemble 1958, Moretti 1997 a i.) a pripomína, že vnímanie priestoru mení nielen hľadisko štúdia literatúry, ale jej celé chápanie od základu, pretože premiestňuje literárny jav do iných súradníc, a tým robí viditeľnými jeho podoby a funkcie v podstatne komplexnejšej a viacrozmernej konštrukcii, blížiacej sa rôznorodosti reality. Ako príklad cituje Ďurišinov prístup, pričom si všíma aj jeho slovník, čiže to, čo tu pomenúvame ako vracajúce sa pojmy:

To je prípad Dionýza Ďurišina a pojmu medziliterárnosti (*interliterariness*), komentovaného v iných kapitolách rovnakej knihy: ten navrhuje model zobrazenia priestoru, ktorý je už na prvý pohľad taký atraktívny, že pôsobí, akoby sa mohol oslobodiť od redukcionistických tendencií usadenej komparatistiky [...], ale ktorý po ďalšom čítaní zrádza prísnu teleológiu, pohybujúcu sa od tzv. etnických a prednárodných literatúr až k svetovej literatúre, čím pojem národnej literatúry pretvára na determinujúcu os literárneho priestoru, ktorý ju navrhuje. Tendencia osvojiť si Ďurišinov pojmový slovník poukazuje na naliehavú nutnosť vytvoriť adekvátne analytické nástroje, ktoré by dokázali preskúmať priestorové dimenzie dejín literatúry a ich implicitné predpoklady (2013, 8 – 9; prel. L. V.).

Podľa Andreia Teriana pomohol priestorový obrat vymaniť literatúru z ťažkopádnych naratívnych a teleologických modelov:

Epistemologicky je hlavným argumentom v prospech priestorového obratu to, že sa pokúša rozložiť naratívny, organický a teleologický model, ktorý stál v základe väčšiny národných dejín modernej doby; politicky túto transformáciu legitimizoval odpor voči úzkemu nacionalizmu, ktorý sa často využíval ako nástroj ideologickej manipulácie a etnického útlaku (2013b, 76 – 77; prel. L. V.).

V priestorovom obrate vidí Terian aj nástroj dekonštrukcie úzkych nacionálnych kritérií. Vyjadrujú to pojmy, ako transnacionálne identity alebo transnacionálne písomnosti či literárne diela, ktoré doslova odrážajú prienik tvorby naprieč hranicami národného štátu a národnej literatúry. Ako príklad úspešnej aplikácie priestorového uvažovania o kultúre a literatúre uvádza Terian nodálny model, ktorý použili Marcel Cornis-Pope a John Neubauer v diele *History of the Literary Cultures of East Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Century* (2004, 2006, 2007, 2010). Priestorovosť je základným faktorom inter-, čiže medziliterárnej a dnes už transnacionálnej identity medziliterárneho diskurzu v rámci kultúrnych spoločností.

Ak by sme chceli charakterizovať v tomto zmysle Ďurišinov prístup, nešlo by o analýzu priestorových motívov ani o výskum toho, ako sa konkrétny priestor, kde dielo vzniklo, prejavil v diele. Priestor v analýze medziliterárneho procesu znamená to miesto, kde literárne dielo funguje, kde sa rozvíja a kde sa jeho literárne zložky formujú vo vzťahu k iným zložkám literárneho priestoru, čo sú literatúry, jazyky, kultúry, diela a ich tvorcovia. Tento prístup nie je sociologický, ale literárny a recepčný, pretože zohľadňuje tie premeny, posuny a interpretácie literárneho diela, ktoré do

nich vnáša autor, prekladateľ a čitateľ. To zachytáva funkciu literárneho diela v prostredí odlišných jazykov, kultúr a konfesii v spoločnom štátnom, kultúrnom, politickom alebo konfesionálnom celku. Spaciálnosť, priestorová charakteristika podobných procesov v literatúrach, je potom určovaná existenciou spoločenstva na istom mieste, kontextom, ktorý do neho zasahuje, a vnútorným napätím medzi jeho jazykovými, kultúrnymi, konfesionálnymi alebo politickými zložkami.

Aby bolo priestorové znázornenie literárnych dejov zreteľnejšie, dnes sa v odborných textoch znovu objavujú ich nákresy, obrazy modelov, grafy a iné grafické zobrazenia. Ďurišin ich vytváral tiež. Zachytával v nich pohyb diel a literárnych zložiek v medziliterárnom procese, a tým aj vo svetovej literatúre, a znázorňoval ich vo vyabstrahovanej podobe schém a tabuliek. Jeho grafické znázornenia boli popísané termínmi literárneho a štylistického výskumu literatúry ako literárne žánre, kompozičné postupy, obrazné pomenovania, figúry, štylistické nástroje a pod., takže predstavujú názorný slovník pojmov. Ďurišinova priestorová predstavivosť sa však prejavila aj v tom, že sa pokúsil znázorniť abstraktné pojmy svojej systematiky umeleckými plastikami.¹⁵

Priestorové videnie a schopnosť graficky ho zachytiť sa však výrazne uplatnilo aj v prácach Franca Morettiho. Ešte v jednom zo svojich prvých diel *Grafy, mapy, stromy: abstraktní modely literární historie* (2015) Moretti nastolil tri podoby priestorového chápania literatúry. Sú to grafy, čiže grafické obrazy vzťahov a štruktúr, rôzne diagramy, ďalej mapy, čiže geografické vizualizácie pohybu štylistických prostriedkov naprieč literárnym územím, a stromy, ktoré znázorňujú, ako sa v literatúrach vyvíjajú formy, žánre a štýly. Pojem strom, stojaci medzi stromovou štruktúrou dát a Darwinovou teóriou druhov, Moretti zrejme prevzal od Darwina, ako to dokazuje jeho interpretácia, ktorá slúži na demonštráciu procesu prirodzeného výberu, kde silnejší víťazí: „Tu vidieť darwinovskú stránku kultúrnej geografie: formy, ktoré bojujú o priestor“ (2013, 103). Priestorový obrat v štúdiu literatúry sa dáva do súvislosti aj s Morettiho chápaním Darwinovej teórie evolúcie.

PRIESTOR A SVETOVÁ LITERATÚRA

Svetovú literatúru si nemožno predstaviť bez jej priestoru, bez sveta. Je to tiež jeden z tých pojmov, ktoré sa konštantne vracajú do diskusie napriek tomu, že už bol vyhlásený ich koniec. Ba čo viac, štúdie, ktoré sa pojmom svetovej literatúry zaoberajú, si nenechajú ujsť ani klasické východiská komparatistického diskurzu – Goetheho definíciu, marxistické interpretácie¹⁶ –, ani tradičný vzťah medzi svetovou literatúrou a kánonom. To už na prvý pohľad signalizuje, že súčasné vysvetlenia sa od klasického trendu nelíšia. Lenže rozhodovanie o tom, čo je svetová literatúra na základe kánonu, ktorý je v každej literatúre, v každej oblasti sveta a u každého autora odlišný, predstavuje cestu, ktorá vedie do závozu, resp. k pseudodiskusiám.

Do uvažovania o svetovej literatúre vniesol v poslednom čase posun najmä Franco Moretti svojím radikálnym odstupom od celostných ambícií. Jasne upozornil, že vo svete vzniklo a ďalej vzniká toľko literárnych diel, že ich nebude možné nikdy všetky prečítať. Toto prosté poznanie znamená, že akokoľvek by sa tvorcovia akejkoľvek podoby svetovej literatúry usilovali, nikdy sa im nepodarí svetovú literatúru ani

vystihnúť, ani sčasti zachytiť, ani obrazne či synekdochicky vyjadriť. Bez ohľadu na to, koľko jazykov čitateľ ovláda, či číta iba v prekladoch do vlastného jazyka, alebo v origináli, vždy ostane veľké množstvo toho, čo nepozná a čo bude v jeho poznaní, a tým i v jeho podobe svetovej literatúry, chýbať. Každá koncepcia svetovej literatúry je preto nielen parciálna, ale nezmyselná a vnútorne protikladná (*contradictio in adjecto*). Má zmysel hovoriť o svetovej literatúre, ak nemôže byť nikdy svetová? A môže byť svetová literatúra parciálna? Svetová literatúra v akomkoľvek podaní je však výberová a vyjadruje len hľadisko svojho tvorcu či tvorcov. Vychádzajúc z poznania nekonečných rozmerov literatúry a jazykov Moretti postavil pojem *distant reading* (vzdialené, približné čítanie, čítanie s odstupom, výberovo, ale aj sprostredkovane), ktorý neodmieta poznávanie literatúr, ale navrhuje poznávať ich pomocou iných reálít, inými smermi a prostriedkami:

Vzdialené čítanie: také, kde vzdialenosť, opakujem, je podmienkou poznávania; umožňuje vám sústrediť sa na prvky, ktoré sú oveľa menšie alebo oveľa väčšie ako text: prostriedky, témy, trópy – alebo žánre a systémy. A ak medzi tým veľmi malým a tým veľmi veľkým text samotný zmizne, nuž, je to jeden z tých prípadov, keď možno oprávnené povedať: menej je viac. Ak chceme pochopiť systém v jeho celosti, musíme akceptovať, že niečo stratíme (2013, 48 – 49; prel. L. V.).

Podľa Morettiho sa v predstavách o tom, čo patrí do svetovej literatúry, najčastejšie ocitajú literárne diela, ktoré sa najviac čítajú a ktoré sa čítajú aj v ďalších generáciách. Čo to znamená? Žeby tie literárne diela, ktoré sa čítajú, boli hodnotnejšie ako tie, ktoré sa nečítajú? Alebo patria do svetovej literatúry len tie literárne diela, ktoré sú známe, pretože sa čítali? Samozrejme, že nie, svetová literatúra je celok, ktorý vzniká prepájaním, interferenciami, takže minulé literárne diela sa podieľajú na dnešných významoch, a to nielen priamou intertextualitou, ale aj ako neznáme, nečítané diela, sprostredkovane, transliterárnosťou. Svetová literatúra je vnútorne prepojená, aj keď to nevidíme. Preto sa v nej dajú rozoznať tzv. veľké dáta alebo štruktúry literárnych javov napríklad v podobe žánrov. Je to komplexný, vnútorne rozvrstvený, agregovaný, čiže rizomatický jav, ktorý dovoľuje vybrať si z neho rôzne podoby. Tieto podoby sa líšia, ale všetky odkazujú na spoločný základ, z ktorého vychádzajú. Pojmom *distant reading* Moretti vlastne dokázal, že vo všetkých literárnych dielach sa ozývajú ohlasy iných, ktoré vznikli pred nimi, ako stopy po minulosti a inštrukcie do budúcnosti.

Tým Moretti potvrdil, že predstavy svetovej literatúry, ktoré vytvárame, sú len ochudobneným útržkom reality. Lenže ten vyjadruje skôr nás samých ako svetovú literatúru. Do svetovej literatúry patria totiž všetky diela, aj tie, ktoré nepoznáme a ktoré nikdy nespoznáme alebo iba objavíme v archívoch či vykopávkach. Možno Morettiho poznanie vzniklo na pozadí sporov o kánon, pretože dnes znamená pojem svetovej literatúry v prvom rade výber, hodnotu, čiže kánon. A kánon vzniká selektívne a kontextualizovane. Ak znamená predstaviť si svetovú literatúru na základe rezonancie (Damrosch 2003) niekoľkých literárnych diel v ich spoločnom súznení, je to opodstatnené videnie. Lenže nevyjadruje svetovú literatúru, ale len jej určitú predstavu. Môže byť však s úplným celkom svetovej literatúry kompatibilná a nemusí vylučovať iné chápania.

Existuje viac prác, ktoré pri uvažovaní o svetovej literatúre narazili na túto otázku. Robert Stockhammer, autor štúdie „World Literature or Earth Literature? Remarks on a Distinction“ (Svetová literatúra alebo literatúra Zeme? Poznámky o rozdiel, 2018) rozoberá aj iné chápania pojmu svetovosti, napríklad svetový jazyk a pod., pričom vŕhaje do vlastných úvah názory autorov, ktorí navrhovali ustúpiť od tvaru svetový ako nie dosť jednoznačného pojmu a nahradiť ho epitetom *earthly*, pozemský, zemský. Okrem novších názorov, napríklad Emily Apter v štúdiu „On Oneworldedness: Or Paranoia as a World System“ (O jednosvetovosti: Alebo paranoja ako svetový systém): „Na rozdiel od literárneho transnacionalizmu – ktorý identifikovala Wai Chee Dimock na základe vlastností, ako mnohojazyčné šírenie kódov, žánrov, štýlov alebo myšlienok cez hranice času a územnej suverenity – môžeme jednosvetovosť opísať ako relatívne nepoddajnú literárnu monokultúru, ktorá cestuje po celom svete a absorbuje rozdiely“ (2006, 374; prel. L. V.), spomína Stockhammer aj staršie texty, napríklad Auerbachovu esej „Philologie der Weltliteratur“ (Filológia svetovej literatúry, 1967), kde sa pojem *earth* používa ako súčasť pojmu svetová literatúra, ale v nemčine (*Erdliteratur*), čo zrejme mení situáciu, alebo predslov Edwarda Saida k jeho vlastnému prekladu tejto Auerbachovej štúdie do angličtiny (1969).

Epiteton svetový v tvare *earthly* podľa Stockhammera vyjadruje skutočnosť, že jediná spoločná a základná kvalita svetového spočíva v tom, že sa zrodilo na zemi (*on earth*), zatiaľ čo samotné *earth* nie, hoci je to substantívum a nie adjektívum ako *earthly*. Stockhammer sa odvoláva aj na riešenie, ktoré priniesla vo svojich prácach Gayatri Ch. Spivak, ktorá navrhla používať namiesto výrazu svetový výraz planetárny: „Navrhujem nahradiť zemeguľu planétou“ (2003, 72). Tento výraz sa najviac blíži pojmom odvodeným od výrazu *earth* jednak významom, jednak tým, že je neutrálny a súčasne videný akoby zvonku, čo naznačuje umiestnenie planéty Zem v širšom priestore (i keď trebárs nijakú literatúru z inej planéty ešte nepoznáme), a tým odstraňuje znejasnený a dlhými diskusiami diskreditovaný pojem *earth*.

Súčasná koncepcie svetovej literatúry reflektujú v podstate kánony. Moretti však píše, že jeho cieľom nie je stavať nové kánony ani ich aktualizovať, ani hľadať ich predchodcov, ale pozrieť sa bližšie na autorov, kanonizovaných i nekanonizovaných:

Ako objasňuje zvyšok tejto eseje, skutočne neverím, že profesori môžu zmeniť kánon. A aj keby mohli – ak by, povedzme, do kánonu 19. storočia pribudlo desať, dvadsať, päťdesiat, sto alebo dvesto románov – bola by to dramatická zmena z hľadiska kánonu, áno, ale nie z hľadiska problému, ktorým sa tu zaoberám. Zníženie počtu neprečítaných z 99,5 na 99 percent nie je vôbec žiadnou zmenou (2000, 208; prel. L. V.).

Podľa neho kánon vzniká ako výsledok recepcie v podobe predaja a čítania kníh a nasledovného udržania v obehu, čiže opäť recepcie:

Priestor mimo školy, kde sa kánon vyberá: trh. Čitatelia čítajú A, a tak ho udržiavajú pri živote, alebo lepšie, kupujú A, čím nútia vydavateľov, aby ho udržali v tlači, kým sa neobjaví ďalšia generácia. Vysvetlím to: hoci kanonické romány bývajú hneď po vyjdení obvykle dosť úspešné, kľúčom ku kanonizácii nie je rozsah počiatkovej popularity knihy, ale to, že pevne preživa od jednej generácie k druhej (2000, 209; prel. L. V.).

Nie náhodou používa pri výklade kánonu aj príklady z filmu. Tým vystihuje zmenu v kvantite prijímania literatúry, pretože dnešný stupeň recepcie kultúry môže vy-

jadrovať skôr film než čítanie; kánony sú málo početné, zúžené, zatiaľ čo produkcia kníh je široká. „Nakoniec, presne týmto spôsobom kánon vzniká: veľmi málo kníh, ktoré zaberajú veľmi veľký priestor. To je vlastne kánon“ (2000, 209; prel. L. V.). Recepčia filmov býva, naopak, široká, takže je odlišného rázu.¹⁷

Dnešné diskusie často trvajú na jednej univerzálne použiteľnej a správnej podobe svetovej literatúry. Lenže tá nemôže existovať, pretože akokoľvek by sme menili perspektívy, definície a kritériá, nebude ani plne podchytená, ani vyčerpaná. Do závozu vedie všetky diskusie aj to, že výraz svetový označuje niečo vysoko hodnotné, najrozšírenejšie, najdlhšie známe či najpravdivejšie. Ba čo viac, znamená to, že svetový by mal byť významný pre všetkých obyvateľov na zeme. Ak sa potom svetový stotožní s kánonom, stáva sa kánon nielen platným „na celom svete“, ale aj najvyššou svetovou hodnotou. A to je neudržateľné. Keď bola európska literatúra považovaná za kánon, čiže predstavovala tú najvyššiu hodnotu vo svete, zodvihla sa proti tomu prudká reakcia z iných kontinentov. Prečo? Veď ak sa epiteton svetový stotožní s kánonom platným v Indii, v Číne alebo v Japonsku, bude svetový znamenať čínsky alebo indický. Ale prečo by nemohlo? Prečo by nemohla byť svetová literatúra postavená podľa hodnotových predstáv týchto veľkých a starých kultúr a pritom znamenať najvyššiu hodnotu? Musíme si uvedomiť, že nielen predstava svetovej literatúry, vytvorená podľa kánonu literátov a čitateľov z USA alebo z Európy (prípadne zo strednej Európy, čo bude opäť odlišné), môže byť platná, ale aj ktorákoľvek iná, a to aj v tom prípade, že v nej vôbec nebude spomenutý ani Homér, ani Platón, ba ani Shakespeare. Literatúry z oblastí a krajín, ako Čína, India, Senegal, Jordánsko alebo Sýria, vnímajú svet inak, z odlišnej geografickej i historickej polohy, takže vychádzajú z iných hľadísk, a preto musia blízke i vzdialené okolie chápať inak. Ich predstavy o hodnote literatúry sa odvíjajú z ich vlastnej reality. Podobne sa menil model svetovej literatúry – v prvej polovici 20. storočia sa formoval v súvislosti s Parížom, v druhej polovici 20. storočia s eurocentrizmom, v súčasnosti s angloamerickým modelom, zatiaľ čo v strednej a juhovýchodnej Európe sa menil v súvislosti s ideológiou socializmu, v rámci ktorej sa literárne diela z tzv. socialistických krajín považovali za oveľa hodnotnejšie ako diela z kapitalistických krajín. To znamená, že ak budeme stotožňovať svetovosť s kánonom (najmä vlastným) a s najvyššou hodnotou, nikdy sa z kontradikcií nedostaneme. Nestačí do kánonu zaradiť jedno-dve diela z iných kultúr či kontinentov. Konceptie svetovej literatúry postavené na hodnotovom modeli kánonu nebudú schopné zachytiť svetovú literatúru. To dokáže urobiť len koncepcia, ktorá aspoň pomyselne obsiahne všetko, čo na zemi (*earth, globe*) v tejto oblasti vzniklo. V tomto zmysle má svetová literatúra bližšie k predstave planetárnej literatúry, čiže literatúry, ktorá vznikla na planéte Zem.

Ďuriš sa podobných zavádzajúcich diskusií na tému, čo je svetová literatúra, nezúčastnil. Jeho ponímanie bolo otvorené, pretože bral do úvahy viacero podôb svetovej literatúry odrazu a zapájal ich do spoločného systému. Prvý význam bol aditívny, t. j. zahŕňal všetky diela, ktoré vznikli na zemi doteraz, a medzi ktoré vstupujú aj tie literárne diela, ktoré sa ešte iba zrodia, bez vzťahov a bez kontextu. Ďalší význam bol významom kánonu národnej literatúry alebo kánonu svetovej literatúry, to znamená súborom diel buď z vlastnej, alebo z cudzích literatúr, ktorý sa podľa

kontextu každej krajiny menil, a nakoniec to bol literárnohistorický význam, čiže dejiny súvislostí medzi literárnymi dielami vo svete (vzťahy vo vnútri jednej literatúry alebo medzi rôznymi literatúrami), ktorý bol tiež premenlivý. V tom koreloval s javmi intertextuality a všetkých podôb ako inter-, intra-, trans- alebo *in between*. Všetky podoby Ďurišin spájal do neutrálneho a vnútorne premenlivého systému svetovej literatúry.

K prepracovanej predstave svetovej literatúry dospel až na záver poznávania jej vnútorných rovín (napr. národné literatúry, spoločenstvá, centrizmy a pod.). Ako už bolo uvedené, svetovú literatúru definoval v roku 1992, keď vydal monografiu *Čo je svetová literatúra?* Tento názov zopakoval David Damrosch o desaťročie neskôr v titule *What is World Literature?*¹⁸ Je možné, že by si americký autor nevšimol, že pod týmto názvom už vyšlo dielo rovnakého charakteru? Veď César Domínguez napísal predtým niekoľko článkov a štúdií, kde sa Ďurišinovými koncepciami zaoberal. Alebo že by to bolo charakteristické pre americké vnímanie sveta, v ktorom iné jazyky a iné literatúry ako anglicky písané ostávajú neviditeľné? Podobné splošťujúce videenie neumožňuje rozoznať zaujímavé javy. Tak sa stáva, že niektoré časti sveta proste zmiznú. To môže byť aj prípad strednej a juhovýchodnej Európy, ktorej jazyky a literatúry sa vyvíjali medzi dvomi mocnými ideologickými blokmi (*in between*), takže viditeľné ostali tie veľké, zatiaľ čo malé ustúpili do tmy. Tak vznikli kultúry liminálneho charakteru, ktoré často chápajú vlastnosti cudzích literatúr a kultúr oveľa jasnejšie ako centrálné kultúry, ktorým prekáža v rozhlade ich sústredenosť na vlastný stred, ich centralita.

PÁR SLOV NA ZÁVER

Dionýz Ďurišin vydal desiatky knižných prác a štúdií v rôznych jazykoch na Slovensku i v zahraničí. Jeho najznámejšia práca *Teória literárnej komparatistiky* bola preložená do angličtiny, nemčiny, ruštiny, francúzštiny, srbčiny, macedónčiny a japončiny.¹⁹ Jeho prínos však nebol v Európe a USA príliš známy, ako napísal už César Domínguez (2011). Na druhej strane však bola a je Ďurišinova komparatistika známa v literatúrach, ktoré ju dokázali pochopiť, pretože žili v podobnom prostredí. Tak napríklad v kontexte indických literárnych štúdií sa Ďurišinova koncepcia považuje za nanajvýš inštruktívnu, predovšetkým pojem medziliterárneho procesu a medziliterárnych spoločenstiev, ako tvrdí Sachin Ketkar v štúdiu „Warps and Wefts of Interliterary Traditions towards an Interliterary Framework for Indian Literary Studies“ (Osnovy a útky medziliterárnych tradícií smerom k medziliterárnemu rámcu pre indickú literárnu vedu, 2012, 1). Podobne článok „Basque Writing in the Iberian Context: Brief Notes on the Translations of Basque Literature“ (Baskické písanie v iberском kontexte: Stručné poznámky k prekladu baskickej literatúry, 2009, 657), ktorý uverejnila Maria Jose Olaziregi z Universidad del Pais Vasco, tiež autorka z literatúry, ktorá žije v podobných podmienkach, v akých vznikala slovenská literatúra. Ďurišinov prínos do teórie prekladu vyzdvihla česká translatologička Zuzana Jettmarová, ktorá vo svojej práci *Kontexty (v) překládovosti* zdôraznila, že Ďurišinova medziliterárnosť znamená vlastne intertextové chápanie literatúr: „Ďurišin se však soustředil na intertextovost vnětextovou, tedy na [...] formulaci velkých meziliterárních celků,

založených na dobových geopolitických rámcích a ideologických soustavách“ (2009, 62). A na záver to aj zhodnotila: „Tím predstihl vývoj v translatoológii o viac než dva-
cet let“ (62). Je to rovnaký osud, aký postihol dielo slovenského translatoológa a Ďuriš-
šinovho kolegu Antona Popoviča z Nitrianskej translatoologickej školy.

POZNÁMKY

- ¹ Pozri bližšie priloženú bibliografiu prekladov diel D. Ďurišina do cudzích jazykov.
- ² Andrei Terian vychádzal z anglického prekladu Ďurišinovej práce *Theory of Interliterary Process*, ktorá vyšla v roku 1989 (pozri bližšie v bibliografii) v anglickom preklade slovenského originálu Ďurišin 1985.
- ³ Itamar Even-Zohar vytvoril teóriu polysystémov pre translatoologické účely (1979, 1990) a teóriou polysystémov sa zaoberá aj Edwin Gentzler v knihe *Contemporary Translation Theories* (Súčasná translatoologická teória, 1993).
- ⁴ Termín systém dostali na Slovensku do obehu matematici z Prognostického ústavu a Kabinetu informatiky SAV. Súvisel s vývinom počítačovej techniky a operačnými systémami v 80. rokoch 20. storočia. Teória systémov sa rozvíjala aj v ZSSR pod egidou marxizmu a materialistickej dialektiky, ako dokazuje slovenský preklad knihy V. N. Sadovského *Základy všeobecnej teórie systémov: Logicko-metodologická analýza*, ktorá vyšla roku 1979 v Bratislave vo vydavateľstve Pravda. Sadovskij vychádzal z prác Ludwiga von Bertalanffyho, ale upravoval ho. Prínos termínu systém spočíval v tom, že štruktúru nahrádzal, resp. uchovával ju v pamäti.
- ⁵ Ďurišin systematicky diskutoval so svojím tímom odborníkov na cudzie literatúry, od ktorých získaval informácie o vybraných literárnych javoch v iných literatúrach (ruská, anglická, španielska, nemecká, srbská a chorvátska, rumunská, talianska, poľská a pod.). Využíval aj podnety slovenských filozofov, lingvistov i matematikov, ktoré získaval z diskusií s nimi, a kriticky prepracovával každý stupeň svojho výskumu. Dokazujú to zborníky prác jeho tímu, ktoré vydával v dvojazyčnom vydaní v rokoch 1987 až 1993 pod názvom *Osobitné medziliterárne spoločenstvá / Les communautés interlittéraires spécifiques I – VI*.
- ⁶ Svedčia o tom kolektívne zborníky vydávané medzinárodnou asociáciou komparatistov (AILC/ICLA), ktoré prinášali štúdie o literárnych smeroch v európskych literatúrach a stavali ich paralelne vedľa seba. Iba výnimočne sa zaoberali ich súvislosťami a ak, tak z hľadiska originality (pozri v bibliografii práce o literárnych smeroch ako expresionizmus – ed. Ulrich Weisstein 1973, 1986; symbolizmus – ed. Ana Balakian 1982; avantgarda – ed. Jean Weisgerber 1984).
- ⁷ Pojem transfer vyjadruje zmenu miesta obsahu bezo zmien obsahu (tovar, informácie, hodnota), keďže zmeny znamenajú poškodenie transferovaného obsahu. Preto výraz transfer nedokáže vyjadriť, čo sa v medziliterárnych vzťahoch ani v intertextuálnych apropráciách odohráva – s výnimkou transferu fyzického predmetu, napríklad vytlačených knižných zväzkov, čo tiež nie je zanedbateľné. Borges (1989) upozorňuje, že ani rovnaké texty (rozoslané, opísané či inak premiestnené) nie sú po doručení a recepcii identické s pôvodnými.
- ⁸ Ďurišin preberá pojem druhotný modelujúci systém z Lotmanovej semiotiky. Jeho prácu čítal v origináli a v knihe *O literárnych druhoch: sloh, druh, preklad* (1976) sa viackrát na ňu odvoláva. V predchádzajúcich prácach, ako *Z dejín a teórie literárnej komparatistiky* (1970) ani v knihe *Teória literárnej komparatistiky* (1975), sa o ňom nezmieňuje.
- ⁹ Výraz *interliterary*, medziliterárny, je dnes už tiež široko využívaným prívlastkom. Používa ho nielen C. Domínguez, ale aj ďalší autori, ako H. Saussy, T. D’haen, M. Dović (2004), F. Cabo Aseguinolaza, pri vysvetľovaní pohybov literárnych javov, pojmov, ideí a osôb. Postupne ho však nahrádzujú pojmy začínajúce predponou trans-, ktorá lepšie vyjadruje prestup hraníc do odlišných priestorov a časov.
- ¹⁰ Treba si uvedomiť, že preklady Ďurišinových a všeobecne slovenských termínov do angličtiny nebudú presné ani uspokojivé nikdy, pretože charakter jazykov a kultúr sa líši. Preto nemá význam pokúšať sa nájsť presný preklad Ďurišinových termínov v angličtine. Pred tridsiatimi rokmi bolo

v tejto oblasti rozkolísané myslenie, pretože sa ešte iba formovalo, a dnes sú anglický (i slovenský) jazyk a terminológia na úplne odlišnej úrovni sémanticky i systémovo.

- ¹¹ Porovnaj pozvánku na 9. kongres na tému *Imagining Inclusive Communities in European Culture/ Imaginer des communautés inclusives dans la culture européenne/Immaginare comunità inclusive nella cultura europea* (Predstavy inkluzívnych spoločností v európskej kultúre), ktorý v rámci Európskej spoločnosti porovnávacej literárnej vedy (ESCL/SELC) usporadúva Katedra európskych, amerických a interkultúrnych štúdií a Katedra literatúr a moderných kultúr v dňoch 6. – 10. septembra 2021 na Univerzite La Sapienza v Ríme.
- ¹² Každý zborník z tejto série prác bol napísaný na inú tému a s rôznymi autormi. Zborníky vychádzali v dvojazyčnom slovensko-francúzskom vydaní v zrkadlovom formáte.
- ¹³ Pozri analýzu tohto príkladu v štúdií „Comparative Literature as Interliterary Theory“ (Domínguez – Saussy – Villanueva 2015, 35 – 36).
- ¹⁴ Priestorový obrat má dlhú históriu, do ktorej patrí ešte Gaston Bachelard (*Poetika priestoru*, 1990), ale za orientačné je považované aj dielo Johna Picklesa (2003).
- ¹⁵ Ďurišinova kniha *Svetová literatúra perom a dlátom* (1993), ktorá vznikla v spolupráci so slovenským sochárom Ludvikom Korakošom, je v cudzine úplne neznáma. Nie je podobná ani Morettiho prácam, ani jeho grafickým zobrazeniam, pretože drevené plastiky, čiže priestorové stvárnenia pojmov, ako svetová literatúra alebo medziliterárny proces, stavajú na umeleckej kreácii.
- ¹⁶ Jérôme David v štúdií „The Four Genealogies of World Literature“ (Štyri genealógie svetovej literatúry) píše: „Táto kritická genealógia ‚svetovej literatúry‘ – v oboch jej verziách: antinacionalistickej a elitárskej – je tu použitá v intelektuálnom chápaní estetickej reflexie. O veľmi krátky čas sa táto genealógia ocitla v novom osvojení, tentoraz otvorenejšie politickom, pod egidou marxizmu. Tým sa ‚svetová literatúra‘ počnúc Komunistickým manifestom stáva v skutočnosti kritickou hybnou pákou prvoradého významu“ (2013, 19).
- ¹⁷ Mám na mysli, najmä v súvislosti s Morettiho úvahami, kvantitatívnu stránku javu. Vidieť film si nevyžaduje v súčasnosti toľko času ako prečítať knihu, takže ich divák môže absolvovať viac. To je v istom zmysle opakom dištančného čítania. Nezaoberám sa inými kvalitami recepcie, ide len o pragmatické pozorovanie jednej vlastnosti.
- ¹⁸ Anton Pokrivčák (2013) písal o súvislostiach medzi predstavami o svetovej literatúre a rovinami Zeme alebo planéty, ale upozornil aj na nezrovnalosti v čase v tomto myslení: „treba uznať, že Ďurišin vypracoval jednu z prvých systémových analýz tohto nadnárodného literárneho priestoru a jeho štúdia. A všimnite si, že k tomu došlo zhruba v rovnakom čase, keď sa začala dostávať do popredia predstava svetovej literatúry (napr. Hynes-Berry – Miller; Lavall), ale o desať rokov skôr ako v diele *Čo je svetová literatúra?* od Davida Damroscha.“
- ¹⁹ Pozri bibliografiu prekladov Ďurišinových diel do cudzích jazykov.

KNIŽNÉ PREKLADY PRÁC DIONÝZA ĎURIŠINA:

- Ďurišin, Dionýz. 1972. *Vergleichende Literaturforschung*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Ďurišin, Dionýz. 1974. *Sources and Systematics of Comparative Literature*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Ďurišin, Dionýz. 1977. *Osszehasonlító irodalomkutatás*. Budapest: Gondolat.
- Ďurišin, Dionýz. 1979. *Teorija sravnitel'nogo izučeniija literatury*. Moskva: Progress.
- Ďurišin, Dionýz. 1984. *The Theory of Literary Comparatistics*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Ďurišin, Dionýz. 1985. *Aspects ontologiques du processus interlittéraire*. Bratislava: Literárnovedný ústav SAV.
- Ďurišin, Dionýz. 1987. *Teorija na sporedbenoto proučuvanje na literaturata*. Skopje: Naša kniga.
- Ďurišin, Dionýz. 1988. *Sistematika mežliteraturnogo processa*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Ďurišin, Dionýz. 1989. *The Theory of Interliterary Process*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Ďurišin, Dionýz. 1996. *Théorie du processus interlittéraire I*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV.
- Ďurišin, Dionýz. 1997. *Šta je svetska kniževnost?* Novi Sad: Izdavačka knižarnica Zorana Stojanoviča.
- Ďurišin, Dionýz. 2007. *Hikaku-bugoku hōhō-ron. Methodology of Comparative Literature*. Tokyo: Tiritu-shoho.

LITERATÚRA

- Agnew, John. 1994. „The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory.“ *Review of international political economy* 1, 1: 53 – 80. DOI: <https://doi.org/10.1080/09692299408434268>.
- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York, NY: Verso.
- Apter, Emily. 2006. „On Oneworldedness: Or Paranoia as a World System.“ *American Literary History* 18, 2: 365 – 389. DOI: <https://doi.org/10.1093/alh/ajj022>.
- Auerbach, Erich. 1967. „Philologie der Weltliteratur.“ In *Gesammelte Aufsätze zur Romanischen Philologie*, Erich Auerbach, 301 – 310. Bern: Francke.
- Auerbach, Erich. 1969. „Philology and ‚Weltliteratur‘.“ Prel. Maire Said – Edward Said. *The Centennial Review* 13, 1: 1 – 17.
- Bachelard, Gaston. 1990. *Poetika priestoru*. Prel. Michal Bartko. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Balikian, Ana, ed. 1982. *The Symbolist Movement in the Literatures of European Languages*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bassnett, Susan. 1993. *Comparative literature: A Critical Introduction*. Oxford – Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- Bauer, Roger. 1974. „Continuité et discontinuité dans l'histoire et la matière de la littérature comparée.“ *Études littéraires* 7, 2: 255 – 270.
- Borges, Jorge Louis. 1989. „Autor Quijota Pierre Menard.“ In *Zrcadlo a maska*, Jorge Louis Borges, 35 – 44. Praha, Odeon.
- Braudel, Fernand. 1949. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. 2 Vol. Paris: Armand Colin.
- Cabo Aseguinolaza, Fernando. 2011. „The Spatial Turn in Literary Historiography.“ *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 13, 5: 8 – 9. Dostupné na: <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol11/iss5/5> [cit. 10. 10. 2020].
- Cooppan, Vilashini. 2013. „Codes for World Literature: Network Theory and the Field Imaginary.“ In *Approaches to World Literature*, ed. Joachim Küpper, 103 – 120. Berlin: Akademie Verlag. DOI: <https://doi.org/10.1524/9783050064956.103>.
- Cornis-Pope, Marcel – John Neubauer, eds. 2004, 2006, 2007, 2010. *History of the Literary Cultures of East Central Europe: Junctions and Disjunctions in the 19th and 20th Century. I – IV*. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company.
- Damrosch, David. 2003. *What is World Literature?* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- David, Jérôme. 2013. „The Four Genealogies of ‚World Literature‘.“ In *Approaches to World Literature*, ed. Joachim Küpper, 13 – 26. Berlin: Akademie Verlag. DOI: <https://doi.org/10.1524/9783050064956.13>.
- D'haen, Theo. 2014. „Capitalizing (on) World Literature.“ In *Echilibrul între antiteze. Studii oferite profesorului Paul Cornea cu ocazia celei de a 90-a aniversări*, eds. Monica Spiridon – Mircea Angheliescu – Laura Mesina – Carmen Mușat, 11 – 25. București: Editura Universității din București.
- Doležel, Lubomír. 2003. *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum.
- Domínguez, César. 2010. „Historiography and the Geo-Literary Imaginary. The Iberian Peninsula: Between Lebensraum and Espace Vécu.“ In *A Comparative History of Literatures in the Iberian Peninsula I*, eds. Fernando Cabo Aseguinolaza – Anxo Abuín Gonzalez – César Domínguez, 53 – 132. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company. DOI: <https://doi.org/10.1075/chlel.xxiv.02dom>.
- Domínguez, César. 2011. „Literary Geography and Comparative Literature.“ *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 13, 5: 2 – 7. DOI: <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1902>.
- Domínguez, César. 2012. „Dionýz Đurišin and a Systemic Theory of World Literature.“ In *The Routledge Companion to World Literature*, eds. Theo D'haen – David Damrosch – Djelal Kadir, 99 – 107. London – New York, NY: Routledge.
- Domínguez, César – Haun Saussy – Darío Villanueva. 2015. *Introducing Comparative Literature: New Trends and Applications*. London – New York, NY: Routledge.
- Dović, Marijan. 2004. „Literary Repertoire and Interferences among Literatures.“ *Primerjalna književnost* 27, 3: 67 – 74.

- Đurišin, Dionýz. 1976. *O literárnych druhoch: sloh, druh, preklad*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Đurišin, Dionýz. 1985. *Teória medziliterárneho procesu*. Bratislava: Tatran.
- Đurišin, Dionýz. 1992. *Čo je svetová literatúra?* Bratislava: Obzor.
- Đurišin, Dionýz. 2000. „Medzikontinentálne súvislosti stredomorského kultúrneho a literárnoumeleckého procesu.“ In *Il Mediterraneo. Una rete interletteraria – La Méditerranée. Un réseau interlittéraire – Stredomorie. Medziliterárna sieť*, eds. Dionýz Đurišin – Armando Gnisci, 437 – 452. Roma: Bulzoni Editore.
- Đurišin, Dionýz a kol. 1987 – 1993. *Osobitné medziliterárne spoločenstvá I – VI. / Communautés interlittéraires spécifiques I – VI*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV.
- Đurišin, Dionýz – Korkoš, Ludwik. 1993. *Svetová literatúra perom a dlátom / Littérature mondiale en tant que communauté interlittéraire finale*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV.
- Elias, Amy J. – Christian Moraru. 2015. *The Planetary Turn: Relationality and Geoaesthetics in the Twenty-First Century*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Étiemble, René. 1958. *Hygiène des lettres. Savoir et goût*. Paris: Gallimard.
- Even-Zohar, Itamar. 1979. „Polysystem Theory.“ *Poetics Today* 1, 1 – 2: 290.
- Even-Zohar, Itamar. 1990. „A Scheme of the Literary System. Polysystem Studies.“ *Poetics Today* 11, 1: 31.
- Fokkema, Douwe. 1970. „Method and Programme of Comparative Literature.“ *Synthesis* I: 51 – 62.
- Gálik, Marián. 2009. „Slovak Comparatist Dionýz Đurišin and his International Reception.“ *World Literature Studies* 1(18), 1: 6 – 13.
- Gálik, Marián. 2000. „Interliterariness as a Concept in Comparative Literature.“ *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 2, 4: 6. Dostupné na <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol2/iss4/6> [cit. 15. 10. 2020].
- Gentzler, Edwin. 1993. „Polysystem Theory and Translation Studies.“ In *Contemporary Translation Theories*, Edwin Gentzler. 105 – 143. London – New York, NY: Routledge.
- Greenblatt, Stephen. 2002. „Racial Memory and Literary History.“ In *Rethinking Literary History: A Dialogue on Theory*, ed. Linda Hutcheon – Mario J. Valdés, 50 – 62. Oxford: Oxford University Press.
- Guptha B., Sruthi. 2017. „Comparative Literature, Post-Colonial Spaces and Transnational Comparativism: A Critical Reflection.“ *Research Journal of English Language and Literature* 5, 3: 391 – 395. Dostupné na: <http://www.rjelal.com> [cit. 30. 10. 2020].
- Hones, Sheila. 2018. „Literary Geography and Spatial Literary Studies.“ *Literary Geographies* 4, 2: 146 – 149.
- Iuvan, Marko. 2008a. „Towards a History of Intertextuality in Literary and Culture Studies.“ *CLCWeb: Comparative literature and Culture* 10, 3: 2 – 9. Dostupné na: <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol10/iss3> [cit. 25. 10. 2020].
- Iuvan, Marko. 2008b. *History and Poetics of Intertextuality. Comparative Cultural Studies*. West Lafayette, IN: Purdue University Press.
- Jettmarová, Zuzana. 2009. *Kontexty (v) prekladovosti*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Ketkar, Sashin. 2012. „Warps and Wefts of Interliterary Traditions towards an Interliterary Framework for Indian Literary Studies.“ *Sahitya Vithika, Praveshank, Ardhavaarshik Antarrashtriya Shodh Patrika* 1, 1: December.
- Kushner, Eva. 1995. „Towards a Typology of Comparative Literature Studies?“ In *ICLA'91 Tokyo. The force of Vision 3. Literary Theory: Proceedings of the XIIIth Congress of the ICLA*, ed. Eva Kushner, 508 – 509. Tokyo: University of Tokyo Press.
- Küpper, Joachim, ed. 2013. *Approaches to World Literature*. Berlin: Akademie Verlag. DOI: <https://doi.org/10.1524/9783050064956>.
- Lotman, Jurij M. 1970. *Struktura chudožestvennogo texta*. Moskva: Isskustvo.
- Matejov, Fedor – Peter Zajac, eds. 2005. *Od iniciatívy k tradícii. Štrukturalizmus v slovenskej literárnej vede od 30. rokov po súčasnosť*. Brno: Host.
- Miner, Earl. 1990. *Comparative Poetics: An Intercultural Essay on Theories of Literature*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Moretti, Franco. 1997. *Atlante del romanzo europeo. 1800 – 1900*. Turin: Einaudi.
- Moretti, Franco. 2000. „The Slaughterhouse of Literature.“ *Modern Language Quarterly* 61, 1, 208 – 209.

- Moretti, Franco. 2013. *Distant reading*. London – New York, NY: Verso.
- Moretti, Franco. 2015. *Grafy, mapy, stromy: abstraktní modely literární historie*. Praha: Karolinum.
- Olaziregi, Maria Jose. 2009. „Basque Writing in the Iberian Context: Brief Notes on the Translations of Basque Literature.“ *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julia de Urguijo / International Journal of Basque Linguistic and Philology* 43, 1 – 2, 657 – 662. Dostupné na: www.ehu.es/ojs/index.php/ASJU/article/download/1744/1374 [cit. 5. 10. 2020].
- Pickles, John. 2003. *A History of Spaces: Cartographic Reason, Mapping and Geo-coded World*. London – New York, NY: Routledge.
- Pokrivčák, Anton. 2013. „On Some Worlds of World Literature(s): A Book Review Article on Ďurišin's, Casanova's, and Damrosch's Work.“ *CLCWeb: Comparative literature and culture* 15, 6: 2. DOI: <https://doi.org/10.7771/1481-4374.2374>.
- Schmelling, Manfred. 2006. „La métamorphose métamorphosée. Mythe, mémoire, intertexte.“ *Literary Research / Recherche Littéraire* 23, 45 – 46: 4.
- Spivak, Chakravorty Gayatri. 2003. *Death of a Discipline*. New York, NY: Columbia University Press.
- Spiridon, Monica. 2014. „Le comparatisme contemporain et les défis du village global.“ In *Echilibrul între antiteză. Studii oferite profesorului Paul Cornea cu ocazia celei de a 90-a aniversări*, eds. Monica Spiridon – Mircea Angheliescu – Laura Mesina – Carmen Mușat, 45 – 55. București: Editura Universității din București.
- Stockhammer, Robert. 2018. „World Literature or Earth Literature? Remarks on a Distinction.“ In *Re-mapping of World Literature*, eds. Gesine Müller – Jorge J. Locane – Benjamin Loy, 214 – 215. Berlin: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110549577-014>.
- Swiggers, Peter. 1982. „A New Paradigm for Comparative Literature.“ *Poetics Today* 3, 1: 181 – 184.
- Tally Jr., Robert T., ed. 2017. *The Routledge Handbook of Literature and Space*. London – New York, NY: Routledge.
- Terian, Andrei. 2013a. *Critica de export: teorii, contexte, ideologii*. București: Muzeul literaturii române.
- Terian, Andrei. 2013b. „Constructing Transnational Identities: The Spatial Turn in Contemporary Literary Historiography.“ *Primerjalna književnost* 36, 2: 75 – 83.
- Tötösy de Zepetnek, Steven. 1998. *Comparative Literature. Theory, Method, Application*. Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi.
- Toury, Gideon. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Vajdová, Libuša. 1990. „Les modes d'organisation des littératures nationales dans le processus interlittéraire.“ In *Space and Boundaries of Literature: Proceedings of the XIIth Congress of the International Comparative Literature Association, München 1988 / Espace et frontières de la littérature: Actes du XIIe Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comaprée, Munich 1988*, ed. Rober Bauer – Douwe Wessel Fokkema, 19 – 27. München: Iudicium.
- Warwick Research Collective. 2015. *Combined and Uneven Development. Towards a New Theory of World Literature*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Weisgerber, Jean, ed. 1984. *Les avant-gardes littéraires au XXe siècle: Histoire*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Weisstein, Ulrich, ed. 1973. *Expressionism as an International Literary Phenomenon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Weisstein, Ulrich. 1986. „Assessing the Assessors. An Anatomy of Comparative Literature Handbooks.“ In *Sensus Communis: Contemporary Trends in Comparative Literature / Panorama de la situation actuelle en littérature comparée: Festschrift für Henry Remak*, eds. János Riesz – Peter Boerner – Bernhard Scholz, 101. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Comparative literature. Interliterary process. Interliterary communities. Systematics of world literature. Spatial conception of literary studies. Graphic representations.

This article aims to draw attention to the importance of the spatial point of view for the literary studies introduced by the Slovak comparatist Dionýz Ďurišin in the 1980s. The starting point of his systematics of world literature was the concept of the interliterary process, derived from his study of various ways of connecting literatures in the world. The spatial concept of the changes in literatures enabled him to highlight the relevance of otherness and its function in the reception of foreign literatures. The study of interliterary communities permitted him to discover various forms of connecting, interfering, permeating or merging different literatures and their works across the borders of languages and cultures, i.e. transliterary studies. In addition, he identified some historical forms of interliterary communities in world literature (such as Commonwealth, Iberian and Latin American, and Slavic/Russian). Spatial representations of literary phenomena, similar to those of Franco Moretti, also helped him to graphically represent the crossing movement of literatures in the world. A reliable source for learning about the changes in reflecting the spatial moment in world literature studies and about Ďurišin's systematics are the works of César Domínguez. The terms and expressions Ďurišin created are now coming to be used in a larger sense. This has also been reflected in the discussions on the concept of world literature, which is currently undergoing various changes (Damrosch, Spivak, Moretti, Apter, Aseginolaza, Saussy, Tally, etc.).

PhDr. Libuša Vajdová, CSc.
Ústav svetovej literatúry
Slovenská akadémia vied
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
vajdovalibusa@gmail.com